

Linnés medicinalskåp

HÅKAN TUNÓN

I Linnémuseet i Uppsala förvaras i en monter ett medicinalskåp. Det ser ut som en mindre låda i ädelträ med ett antal lådor och flaskor. I flaskorna kan man fortfarande se att en del av innehållet är kvar. Man förmodar att detta skåp har tillhört "Archiatern och Riddaren von Linné" själv, men det är ingenting som jag varken kan bekräfta eller förkasta. I en artikel i Svenska Linnésällskapets Årsbok 1952 beskriver Arvid Hj. Uggla hur han fann skåpet. Det började med att han i universitetsbiblioteket i Uppsala hittade ett dokument med lydelsen:

Till Uppsala Universitets Naturalie Samlingar och herr Professorn Wahlenberg har jag under-tecknad å egne och medarfvingsars vägnar försäldt och från oss aflåtit ett litet skåp af ek innehållande Linnés efterlemnade Samling af Materia Medica enligt Dess egenhändige förteckning med ett Band handskrifne Föreläsningar deröfer för den öfoerenskomna Summan Twåhundrade Riksdaler Banco, hvilka Rer 200 Banco jag under-tecknad emottagit, som quitteras af Hudiksvall och Rolfstad den 17. April 1843.

Carl Fr; Ljungh

Capitaine vid Kongl. Helsinge Regimente

Linnés medicinalskåp i monter på Linnémuseet i Uppsala.

Arvid Ugglas blev naturligtvis nyfiken på detta skåp som enligt uppgift borde befinna sig någonstans på Uppsala universitet. Enligt dokumentet köptes skåpet av Uppsala universitet och professor Wahlenberg. Göran Wahlenberg levde mellan 1780–1851 och var i huvudsak botanist samt grundläggare av växtgeografen. Han hade tidigare varit demonstrator i Botaniska trädgården under professor Carl Peter Thunberg. Men efterträdde sedan Thunberg som professor i medicin och botanik från 1828, vilket för övrigt är samma professur som Linné d.ä. och d.y. tidigare hade innehaft.

Känt men ändå okänt

För att hindra att skåpet skulle säljas till England som så många andra av Linnés tillhörigheter drev Wahlenberg igenom köpet och bidrog själv med halva köpesumman. Skåpet hamnade efter Wahlenbergs död på Uppsala universitets farmakologiska institution. Vid 1950-talets början förde uppenbarligen skåpet en tämligen anonym tillvaro på Farmakologiska institutionen. Där folk kände till skåpets existens men inte närmare dess ursprung. Så var situationen när Arvid Ugglas lyckades finna skåpet i all sin prakt. Det var inte av ek som det står i köpedokumentet utan Ugglas studier visade att det var gjort i kamferträ. Det var troligen ett kinesiskt arbete. Men man ansåg att det fanns föga tvi-

vel över att skåpet faktiskt skulle vara det som omnämndes såsom Linnés medicinalskåp i dokumentet. Det är i tillslutet tillstånd kubformat med sidorna 35x33x33 cm.

Säljaren av skåpet var Carl Fredrik Ljungh, som visade sig vara son till Linnélärjungen Sven Ingemar Ljungh, 1757–1828. Sven Ingemar inskrevs vid universitetet 1775 och tillhörde den sista kullen studenter som studerade under Linné. Ljungh blev emellertid kronofogde och efter hans död 1828 försökte arvingarna sälja kvarlåtenskapen genom en auktion som arrangerades våren 1833. I auktionsförteckningen upptar bl.a. *"1 litet Ekeskåp med tolv lådor Materia Medica, af Framl. Archiatern och Riddaren von Linné sjelf upprättadt."* Uppenbarligen fann man ingen köpare för skåpet stod kvar i Uppsala tills universitetet köpte det 1843.

Skåpets innehåll

Texten på etiketterna på burkar och flaskor anses inte vara skriven av Linné utan är av senare datum. Man kan därför inte helt säkert säga att detta är det ursprungliga innehållet. I anslutning till skåpet finns i dag en lista över innehållet, men det är okänt vem som har skrivit den. Utgående från handstilen anses det dock vara troligt att denna lista är från senare delen av 1800-talet (se tabell). Skåpet ska alltså inalles ha innehållit sjuttio två olika medicinalier.

De tämligen vackra flaskorna som hör till skåpet har varit trettio två, men Telemak Fredbärj (1969) skriver att "Flaskorna, av vilka tre saknas, har vackert kopparstuckna etiketter i gustavianskt mönster." Även om numreringen inte riktigt stämmer överens mellan dessa två källor så finns samma flaskor kvar. När jag hade tillfälle att inventera flaskorna i skåpet den 24 augusti 1994 saknades ytterligare två, alltså totalt fem flaskor. Det är *Spiritus Cochleariæ* (skedörtssprit) och *Alkali vegetabile Tartar* (vinstenssalt) som har försvunnit under den senare perioden. Linnés egenhändiga innehållsförteckning, som omnämndes i köpedokumentet, har mig veterligen inte återfunnits. Sammantaget utgör sammanställningen emellertid en intressant inblick i 1700-talets medicinska kunskap. Och man kan naturligtvis fråga sig vad alla dessa *läkemedel* är och vad man förr ansåg att de var bra för.

Hur skåpet de facto användes är oklart. Kan det ha varit Linnés eget husapotek och använts för att hålla familjen vid god hälsa? Eller ska det snarare betraktas som ett demonstrationsmaterial i undervisningen? Frågan är om inte båda dessa användningar är tämligen troliga.

Förteckning av innehållet i medicinalskåpet enligt 1800-talslistan

A. *Flaskornas innehåll*

a) *Centrum*

- 1 Kinkina (Kinapulver)
- 2 Sal anglicum (Engelskt salt, magnesiumsulfat)
- 3 Cremor Tartari (Kaliumbitartrat)
- 4 Spiritus vini rectificatiss. (Dubbeldestillerad sprit)
- 5 Spiritus aromaticus (Aromatisk sprit)
- 6 Spiritus anthos (Rosmarinsprit)
- 7 Tinctura aurantii dulcis (Sötad pomerans-tinktur)
- 8 Spiritus vini gallicus (Vinsprit)
- 9 Kinkina (Kinabark)
- 10 Tinctura amara (Bittertinktur: kardbenedikttinktur)
- 11 Tinctura peruvian. Whytt (Whyttens droppar)
- 12 Spiritus camphorat. (Kamfersprit)
- 13 Saccharum pulveratum (Rörsocker)
- 14 Senap

b) *flyglarna*

- 15 Spiritus Lavandulæ (Lavandelsprit)
- 16 Magnesia alba (Magnesiumkarbonat)
- 17 *borta*
- 18 Extractum Taraxaci (Maskrosextrakt)
- 19 Nitrum purissimum (Salpeter, kaliumnitrat)
- 20 Alkali minerale vitrioli (Natriumsulfat)
- 21 Elixir Sennæ (Sennaelixir)
- 22 Elixir Rhei amar. spir. (Bittert rabarberelixir)
- 23 *borta*

- 24 Vinum amarum (Bittervin)
 25 Pulvis nitrosum Ed. III^{tie} (Salpeter, vinsten och socker)
 26 Pulv. Jalappæ comp. (Sammansatt jalappulver: Jalaparot, gentiana och magnesiumsulfat)
 27 Acid. Formicarum (Myrsyra)
 28 *borta*
 29 Spiritus Cochleariæ (Skedörtssprit)
 30 Pulv. camphorat. Rosén. (Roséns kamferpulver: kamfer, salpeter, saffran och socker)
 31 Pulvis Rhei (Rabarberpulver)
 32 Alkali vegetab. Tartar. (Vinstenssalt, kaliumkarbonat)

B. Lådornas innehåll

a) Centrum

- B. Globuli moschardi (Mysskolor)
 Confectio aurantii (Pomeranskonfekt)
 Confectio Cinnamomi (Kanelkonfekt)
 Confectio Zingiberis (Ingefärskonfekt)
 C. Lapis de Goa (borttag. 1807) (Goasten)
 Resina elastica (Gummi)
 F. (Okänd)
 G. Utensilia nonnulla (diverse instrument)

b. flyglarna

- A. Folia Sennæ (Sennablåd)
 Rad. Rhei Sibirici (Rysk rabarberrot)
 E. Flores Sambuci (Fläderblommor)
 Dulcamara (Besksöta)
 D. Pasta Althæa (pasta av läkemalva)
 Manna (Manna)
 Pasta Liquiritiæ (Lakritspasta)
 Cortex Kinkina (Kinabark)
 H. Radix Graminis puriss. (Kvickrot)

c. bottenlådan

1. Confectio Sem. Cynæ (Maskfrökonfekt)
2. Confectio Cubeborum (Kubebapepparkonfekt)
3. Confectio sem. Carvi (Kumminkonfekt)
4. Confectio sem. Foeniculi (Fänkålskonfekt)
5. Ichtyocolla (Husbloss, fisklim)
6. Dictamni cretici fol. (Kretensisk diptam)
7. Glycyrrhizæ rad. inc. (Lakritsrot)
8. Gum. Guajacum (Guajakgummi)
9. Cydonor. Sem. (Kvittenfrön)
10. Manna canellata (Manna)
11. Cortex Mezerei (Tibastbark)
12. Cortex Mezerei elect. (Tibastbark)
13. Nuces moschatae (Muskotnöt)
14. Origanum creticum (Kungsmynsta)
15. Marum verum (Gamander)
16. Pechurim faba (Kryddböna)
17. Pulvis fumalis (Rökelsepulver)
18. Pyretri rad. (Bertramsrot)
19. Quassia incis. (Kvassia)
20. Sassafras lign. incis. (Sassafrasved)
21. Sassafras cortex (Sassafrasbark)
22. Senega radix (Senegarot)
23. Serpentar. virg. rad. (Hålrot)
24. Scilla radix (Sjölök)

Spiritus aromaticus

Spir. vini rectificatis

Spirit. Anthos

I de flaskor som har innehållit vätskeformiga extrakt har naturligtvis lösningsmedlet med åren avdunstat och numera återstår ingenting eller endast ett koncentrerat extrakt. I skåpet återfanns exempelvis "Spiritus aromaticus" (aromatisk tinktur), vilket känns igen av alla glöggkännare. Detta är nämligen den speciella kryddblandningen som används i glögg. Förr använde man det snarare som ett magstärkande medel.

"Spiritus vini rectificatissimus", resultatet av upprepade destillationer av "Spiritus vini gallicus" (vindestillat ≈ olagrad råkonjak). Ett lösningsmedel för framställning av tinkturer (spritutdrag). Därutöver förekom "Spiritus Anthos", en av de första kända parfymerna. Den utgjordes av destillerad rosmarinsprit, även kallad "Den ungerska drottningens vatten", då den ursprungligen komponerades åt drottning Elisabeth av Ungern, som levde under 1300-talet. Linné föreslog att man skulle kunde framställa ett inhemskt jämförbart preparat av granbarr, vilket skulle kunna vara ekonomiskt intressant.

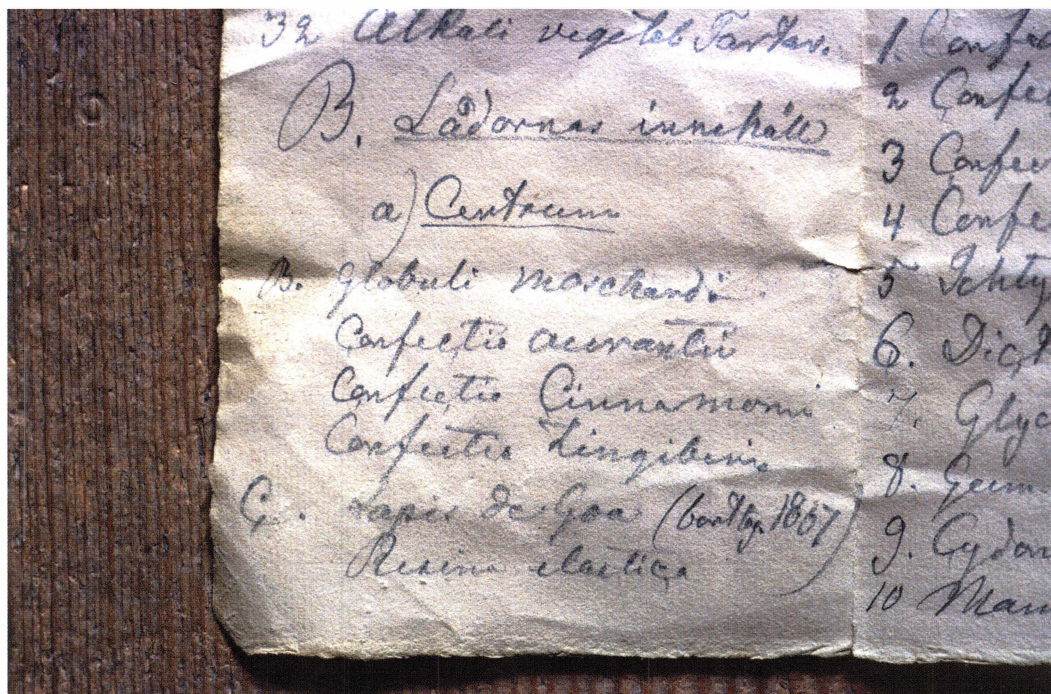

Spiritus Camphoratus. & Pulv. Camphoratus. Rosen
 Kamfer från Kina är färglösa, fettglänsande kristaller med en tämligen stark lukt och bitter, först brännande, sedan kylande smak. Dessa framställs ur växten kamfer (*Cinnamomum camphora*). Redan under 1200-talet var kamfer känd i Norden. *Spiritus camphoratus* (kamfersprit) finns omskriven i vår första farmakopé (1686) och man menade att den hade en god effekt mot feber- och nervsjukdomar. I folkmedicinen levde kamferdroppar under namn som Hvita kolik-, kramp-, slag-, moder- och nervdroppar. *Pulvis camphoratus Rosenii* (Rosénskamferpulver) är uppsalaprofessorn och läkaren Nils Rosén von Rosensteins (1706–1773) tydligaste bidrag till skåpets innehåll. Det är en blandning av kamfer, salpeter, socker och citronolja, som bland annat användes vid förkylningar. Denna väl sötade medicin skulle framförallt ges åt barn och känsliga personer.

Pulv. Jalap. Composit. & Pulv. Rhei & Elixir Sennæ

Tre dätida populära laxermedel, vilka även skulle kunna fylla en funktion inom dagens medicin. "Pulvis Jalapæ compositus", det vill säga en blandning av jalaparot (*Ipomoea purga*), gentianarot (*Gentiana purpurea* eller *G. lutea*) och "kataraktiskt salt" eller "engelskt salt" (magnesiumsulfat). "Pulvis Rhei", roten av medicinsk rabarber (*Rheum palmatum*) och slutligen "Elixir Sennæ", ett extrakt av sennabladd (*Cassia senna*). Samtliga dessa tre preparat har uttalad laxerande effekt och extrakt av sennabladd återfinns fortfarande i svenska läkemedel.

Ena hörnet av 1800-talslistan

I handskriften från 1800-talet omnämns innehållet i skåpets lådor och bland annat återfinns ett par olika sorters Confectio, det vill säga när ett skarpt smakande läkemedel är rullar i socker för att ge en angenämare smak. I listan återfinns confecterat pomeransskal, kanel och ingefära. Pomeransskal och kanel framhölls som stimulerande och magstärkande och ingefära var ett aptitretande medel. Arvid Ugglå (1952) anger att det i skåpet fanns en lapp om att: "Lapis de Goa som låg här uttogs til försöks anställande d. 27 Maji 1807 af Prof. J. Afzelius." Johan Afzelius (1753–1837) var en av Linnés adepter och sedermera professor i kemi. Lapis de Goa var ett magiskt läkemedel från Indien, sammansatt av åtminstone tretton ingredienser, t.ex. korall, rubin, topas, safir, smaragd, bezoarsten, ambra och mysk. Det var länge en av jesuiternas hemligheter och framhölls som ett botemedel mot bland annat fallandesjuka (epilepsi).

Lästips

- Axel-Nilsson, C. 1962. Ett hus- och rese-apotheque. *Fataburen*, sid 142–144.
- Drake, G. 1920. Carl von Linnés förhållande till farmacien och hans förbindelser med apotekarekåren. *Svensk Farmaceutisk Tidskrift* 24:172–174, 175–178, 217–220, 289–291, 291–294 och 305–307.
- Fredbärj, T. 1969. Om hus- och reseapotek på Linnés tid. *Svensk Farmaceutisk Tidskrift* 73(31):1021–1029.
- Fredga, A. 1944/46. Till frågan om Scheeles medarbetarskap i Pharmacopoea Svecica. *Lychnos* 291–293.
- Grape, A. 1946. Linné, Abraham Bäck och Pharmacopoea svecica av år 1775. *Svenska Linné-sällskapets Årsskrift* 29:1–34.
- Grape, A. 1946/47. Scheele, Schulzenheim och 1775 års Svenska farmakopé. *Lychnos* 262–272.
- Modig, M. 1990. Three royal medicine chests. *Pharmacy in History* 32(4):178–183.
- Modig, M. 1979. Kungliga hus- och reseapotek. *Livrustkammaren* 15(1):1–16.
- Lindgren, J. 1918 *Läkemedelsnamn*. Del 1. Lund.
- Lindgren, J. & Gentz, L. 1927. *Läkemedelsnamn*. Del 2. Lund.
- Lindgren, J. & Gentz, L. 1986. *Läkemedelsnamn*. Faksimilutgåva. Stockholm.
- Lindroth, S. 1943. Pharmacopoeia Holmiensis 1686. En medicinhistorisk studie. *Lychnos* 67–96.
- Pharmacopoea Svecica* 1997 (1775). Översättning av Gunnar Göthberg. Stockholm.
- Rosén von Rosenstein, N. 1970 (1765): *Hus- och reseapotheque*. Faksimilutgåva. Stockholm.
- Tidskrift* 24:172–174, 175–178, 217–220, 289–291, 291–294 & 305–307.
- Uggla, A. Hj. 1952. Linnés medicinskåp deponerat. *Svenska Linnésällskapets Årsskrift* 35:98–101.

Håkan Tunón är kemist och farmacie doktor. Han arbetar på Centrum för biologisk mångfald i Uppsala med frågor rörande etnobiologi och traditionell kunskap.